

הפיתוי האירו-אסייתי

גארי סול מורסון

אחרי נפילת ברית המועצות, אידיאולוגיות שונות נאבקו זו בזו על החלפת הקומוניזם. נדמה כי אחת מהן, האירו-אסיאניזם, רכשה לעצמה מעמד של אידיאולוגיה רשמית למחצה ברוסיה של פוטין. שורשיה של אידיאולוגיה זו נעוצים ברעיונותיהם של הוגים רוסים שביקשו להדגיש את הניגוד בין מהלך ההיסטוריה הרוסית ובין זה של אירופה המערבית. מהתפיסה הגיאופוליטית הזאת עולה מסקנה נחרצת: הליברליזם הוא האויב הגדול של העולם הרוסי

אפריל 2024

אשר כוחות רוסיים כבשו את חצי האי קרים בשנת 2014, קנצלרית גרמניה אנגלה מרקל דיווחה לנשיא ארצות הברית ברק אובמה על שיחתה עם ולדימיר פוטין וסיפרה לו שהנשיא הרוסי נראה כמי שחי "בעולם אחר". במובן מסוים היא צדקה: אזרחי רוסיה ואזרחי המערב רואים את העולם באופנים שונים למדי. ומאחר שאיננו מבינים את נקודת המבט הרוסית, פעולותיה ב-2014 הפתיעו אותנו מאוד, ועוד יותר מכך פלישתה לאוקראינה ב-2022.

מה רוסיים חושבים על מה שמדינתם עושה באוקראינה? כדי לתפוס מדוע רבים כל כך תמכו בהתקפה על גיאורגיה ב-2008, בכיבוש קרים ומזרח אוקראינה ב-2014 ובמלחמה הנוכחית, עלינו להכיר בכך שהנחות היסוד הבסיסיות של הרוסיים שונות משלנו. אמריקאים, למשל, מתייחסים כמובן מאליו לכך שהמדינה מתקימת כדי לקדם את רווחת תושביה; אבל רוסיים רבים מאמינים שההפך הוא הנכון. שהרי היחיד בא והולך, ואילו רוסיה בעינה עומדת. ורוסיה אינה אומה בלבד; רוסיה היא גם רעיון.

"הרעיון הרוסי", על התמורות הרבות שחלו בו, היה באופן טיפוסי אידיאה משיחית. הוא מסביר את העולם ומעניק תכלית לחיים. הוא מעצב את מדיניות הפנים ומדיניות החוץ, וחשוב מכך, מעניק לרוסיים תחושה של ה"רוסיות" שלהם - הכוללת, בין השאר, את היכולת לגאול את העולם. בספרו הידוע מ-1946 **האידיאה הרוסית** טען הפילוסוף ניקולאי קרדז'יאייב שהבולשביזם חב למשיחיות הרוסית חוב גדול לא פחות מזה שהוא חב למרקס. כפי שהדגישו גם רבים אחרים, רוסיים בימי הביניים ראו עצמם תכופות כנוצרים האמיתיים היחידים. הביזנטים נאלצו להכיר באפיפיור בוועידת פירנצה בשנת 1439 רק כדי להבטיח סיוע מערבי נגד הטורקים, ובכך בגדו בכנסייה האורתודוקסית - וזו הייתה, כביכול, הסיבה

שבגללה הביסו אותם העותמאנים ב־1453. אז הפכה מוסקבה, בירת המדינה האורתודוקסית העצמאית היחידה עד למאה התשע־עשרה, ל"רומא השלישית", יורשתן של רומא וביזנטיון גם יחד ומרכז העולם הנוצרי. הרוסים נועדו לגאול את העולם, משום שכפי שהסביר הנזיר פילותאוס, "רומא רביעית לא תהיה".

הבולשביזם ירש את הרוח המשיחית הזאת. ברית המועצות ביקשה לשחרר את פועלי כל העולם וליצור את האוטופיה האולטימטיבית. סטאלין הוא שהתיך יחדיו את האינטרנציונליזם המרקסיסטי עם הגאווה הלאומית הרוסית המסורתית: רוסיה, האומה הגואלת, תגשים את האינטרנציונליזם. סטאלין שאב ממסורת של רוסיות שנתפסה כמעין לאום־על. כל אומה מבטאת סגולה מיוחדת, אבל לרוסיה, כפי שטען דוסטויבסקי, יש יכולת ייחודית לספוג ולבטא באופן מושלם את סגולותיהן של כל שאר האומות. ובזכות יכולת ה"ההטמעה" הזאת, הוא סיכם, רוסים "עשויים לאמץ טוב יותר מאומות אחרות את רעיון האחווה האוניברסלית של בני האדם, את רעיון אהבת האחים". לשם הוכחה הציג דוסטויבסקי את הספרדים והאנגלים המתוארים בשירתו של פושקין, שלדעתו זהים לחלוטין לספרדים ולאנגלים במציאות. אפשר להזכיר בהקשר זה את ההלצה על הבלשן רומן יאקובסון, שדיבר רוסית שוטפת בשש שפות.

שני עולמות

אחרי נפילת ברית המועצות, אידיאולוגיות שונות נאבקו זו בזו על החלפת הקומוניזם. הליברליזם נחשב נטע זר, והוא הוכרע בידי טיפוסים שונים של לאומיות. אחד מהם, האירו־אסיאניזם, נראה כמי שרכש לעצמו מעמד של אידיאולוגיה רשמית למחצה. פוטינ משתמש בביטויים אירו־אסיאתיים, האקדמיה הצבאית של המטה הכללי הרוסי דורשת מתלמידיה לקרוא ספר לימוד על אירו־אסיאניזם, והתרבות הפופולרית אימצה את אוצר המילים של האירו־אסיאניזם. אף שהוא משמש בסיס אידיאולוגי לבניית אימפריה, האירו־אסיאניזם, כמו הסטאליניזם, מניף דגל אנטי־אימפריאליסטי ומתיימר לאחד את העולם כולו תחת מנהיגות רוסית כדי לשחררו מן הקולוניאליזם התרבותי המערבי. דרך אחרת לא תיתכן. כפי שהסביר אלכסנדר דוגין, מנהיגה הנוכחי של התנועה, "מחוץ למסגרת האימפריאלית, הרוסים מאבדים את זהותם ונעלמים כאומה".

ראשיתו של האירו־אסיאניזם לפני קצת יותר ממאה שנים. בניגוד למרבית חסידיו היום, עסקו בו אז כמה מוחות יצירתיים באמת. למעשה, בהיסטוריה האינטלקטואלית הרוסית היו כמה וכמה תנועות שבהן אישים בעלי כוח מחשבה ניכר הגיעו למסקנות אבסורדיות ולעיתים קרובות גם מתועבות. כאשר מבינים זאת, מבינים כיצד אנשים אינטליגנטיים בכל רחבי העולם יכולים לאמץ אמונות מגוחכות ולטעון לוודאותם ה"מדעית" של רעיונות שמנוגדים לעצם רוחו של המדע.

אחרי המהפכה ומלחמת האזרחים, קבוצת אינטלקטואלים רוסים שמצאו את עצמם בגלות - מרביתם בני אצולה - התייחסו לאירועי זמנם כאל אסון היסטורי חסר תקדים. הם חוו ניכור עמוק הן ממולדתם הן מן העולם האירופי שבו מצאו את עצמם. במאמרו "שני עולמות" ציין פיוטר סביצקי, מנהיגה הראשון

של התנועה האירו־אסיאנית, כי "גולים רוסים הם כמו מהגרים 'מעולם אחר', כמו תושבי כוכבי לכת אחרים". כמו גולים רוסים לפניהם, גם הם מצאו בית באידיאולוגיה שפיתחו.

המאמר "שני עולמות" נכלל בספר *Foundations of Eurasianism*, אסופת טקסטים חשובים שחיברו חברי התנועה, ורבים מהם מופיעים בו באנגלית לראשונה. המהפכה הבולשביקית, טענו סביצקי ורעיו הגולים, רק האיצה את המערביזציה ההרסנית שאליה חתרו הצארים לבית רומנוב מאז ימי פטר הגדול. רוסיה צריכה להבין סוף סוף שהיא אינה שייכת לציוויליזציה האירופית. היא שייכת לעולם נפרד לגמרי של "אירו־אסיה". מבחינה תרבותית, היסטורית ופסיכולוגית, הרוסים הם אנשי ערבות שדומים לעמים הטורקיים והמונגולים (או ה"טוראניים") של מרכז אסיה. הכיבוש המונגולי של רוסיה (בשנים 1240-1480 לערך) היה אפוא ברכה ולא אסון, דווקא משום שבודד את רוסיה מאירופה. בתקופה זו נוצק האופי הרוסי כסינתזה בין הסלאבי לטוראני.

את האבסולוטיזם, שהיה צורת השלטון היחידה המתאימה לעמי ערבות שפזורים על פני שטחים אדירים, הנחילו לרוסיה ג'ינגיס חאן ויורשיו. כאשר האימפריה המונגולית התפוררה, רוסיה ירשה אותה. "ומעל רוסיה כולה מרחף צילו של ג'ינגיס חאן הגדול", כתב האירו־אסיאניסט ניקולאי טרובצקוי בספרו מ־1925 **ג'ינגיס חאן: מבט אל ההיסטוריה הרוסית לא ממזרח, אלא ממערב**. "אם רוסיה תרצה בכך אם לאו, לעד היא תיוותר האפוטרופסית של מורשת זו".

הייעוד הוא המזרח

עם האירו־אסיאניסטים נמנו שני בלשנים דגולים, טרובצקוי ויאקובסון. הם ידועים כמי שזיהו את הפונמה ונחשבים לעיתים קרובות למייסדי הסטרוקטורליזם המודרני. השניים פיתחו תיאוריה שהעניקה ביסוס בלשני לאירו־אסיאניזם. הם טענו כי מה שחשוב באמת אינו מוצאן המשותף של שפות, כטענתם של בלשנים ופילולוגים שקדמו להם, אלא ייעודן המשותף. הפאן־סלאביסטים בני המאה התשע־עשרה הציעו בטעות שהרוסים דמו יותר מכול לדוברי שפות סלאביות אחרות, שרבות מהן הושחתו בידי התרבות המערבית. אבל לפי גישתם של טרובצקוי ויאקובסון, רוסיה נועדה להימצא במקום אחר - במזרח. או כדברי יאקובסון, "השאלה 'לאן' נעשתה חשובה יותר מן השאלה 'מאין'".

טרובצקוי ויאקובסון ייחסו שינויים בלשניים לדינמיקות של מערכת סגורה. המערכת מתקדמת בכיוון מסוים, או כפי שהסביר טרובצקוי, "התפתחות המערכת הפונמית מכוונת בכל רגע נתון בידי הנטייה לעבר יעד". מקורותיהן של שפות בלקניות, כך ציינו, היו מגוונים ביותר. הם כללו לא רק שפות מענפים שונים של משפחת השפות ההודו־אירופית (רומנית היא שפה רומאנית, הסרבית היא סלאבית, האלבנית היא ענף עצמאי) אלא גם את הטורקית, שאינה הודו־אירופית כלל. ואף על פי כן, האינטראקציה בין הדוברים הולידה שלל מאפיינים משותפים. באותו אופן, טענו, השפה הרוסית והשפה הטוראנית יוצרות "איחוד לשוני" שנועד להתמזגות הולכת וגדלה. ואם כך, הסיקו בקפיצה לוגית, אותו הדבר צריך לחול גם על כל דבר אחר בתרבות הרוסית ובתרבות הטוראנית.

על כן, ובניגוד לאימפריות הקולוניאליות שבנו מדינות אירופה, הכיבוש הרוסי של עמי סיביר, הקווקז ומרכז אסיה היה "ידידותי" בתכלית - טיעון מגוחך עד כדי כך שהוליד כמה ממופעי ההיסטוריוגרפיה היצירתיים ביותר של האירו-אסיאניסטים. אוקראינה הייתה אבן נגף מובהקת, משום שכבר בשלב מוקדם נדרשו האירו-אסיאניסטים להתמודד עם לאומנים אוקראינים בגלות. מנקודת המבט של אלה, כל מה שהוכיחו האירו-אסיאניסטים היה שמקומם של האוקראינים, החולקים עם האירופים את תרבותם, אינו לצד הרוסים.

מהו בדיוק הדבר המבטיח ייעוד משותף לקבוצת אנשים? התשובה הייתה גיאוגרפיה, מה שסביצקי כינה "טופוגנזה", או "התפתחות תלוית מקום". הסביבה הגיאוגרפית מעצבת את התרבות, טען סביצקי, כך שעמי הערבות האירו-אסיאתיות, המשתרעות מהונגריה ועד מנצ'וריה, בהכרח יפתחו פסיכולוגיה משותפת ועל כן יוכלו לחיות ביחסים הרמוניים. באותה הרוח, לדבריו, תהום שאין לגשר עליה חייבת להפריד תמיד בין תרבויות "אוקיאניות" ותרבויות "קונטיננטליות". הראשונות הן חובבות סיכון, יזמות ואינדיווידואליזם - חשבו על איטליה של הרנסנס, על הרפובליקה ההולנדית או על בריטניה האימפריאלית - ואילו האחרונות מעדיפות מסורת, שמרנות וקולקטיביזם. העולם הקונטיננטלי מעדיף שלטון אוטוריטרי ריכוזי, ולכן "הגיאוגרפיה עצמה" גזרה שרוסיה תשלוט בכל השטח האדיר המשתרע מפולין ועד לאוקיינוס השקט. "קונטיננטליות" מכתובה בידוד מהשפעה זרה באמצעות אוטרקיה כלכלית וחברתית.

יותר מכול, "העולם הרוסי" הזה חייב להכיר בכך שהליברליזם המערבי הוא יריבו הגדול ביותר, וכך יהיה תמיד. הבולשביקים אימצו בטעות את המרקסיזם המערבי, האתאיסטי; אבל כוננו בצדק שליטה מוחלטת על חייהם של כל היחידים, בשמו של אידיאל נעלה יותר. "הדמוקרטיה המודרנית חייבת לפנות את מקומה לאידיאוקרטיה", טען טרובצקוי, בהתייחסו לשלטון המבוסס על אידיאלים מופשטים. הדמוקרטיה הפלורליסטית אינה כרוכה בפילוסופיית חיים כוללת ואחידה; לא כן האידיאוקרטיה. על כן, "האידיאוקרטיה מניחה ביסודה בחירה בשכבה שלטת על פי נאמנותה לרעיון שולט משותף יחיד [...] המאוחד תחת מסגרת מדינתית אידיאולוגית יחידה" ש"תמשול בכל היבטי החיים". הקולקטיביזם הזה מבטיח את "היעלמותו של כל שריד לאינדיווידואליזם", ושנקודת המבט המשותפת "תיעשה ליסוד הבלתי מעורער" בנפשם של כולם. האירו-אסיאניזם מלכתחילה לא היה חלופה לטוטליטריות, אלא צורה אחרת שלה.

ליברלים מערביים, הסביר טרובצקוי, דוגלים לכאורה בערכים אוניברסליים כמו זכויות אדם, קדמה וקוסמופוליטיות. מכיוון שהם רואים בבני אדם אינדיווידואלים, הם בזים לתרבויות לאומיות וסבורים שכבוד למסורת הוא סימן לנחשלות. הם מניחים שעליונות הציוויליזציה המערבית גלומה בכך שגילתה עקרונות אוניברסליים, הנקיים כביכול מהטיות מקומיות כפי שהלוגיקה והמתמטיקה נקיים מהן. וכך המערביים מציגים ערכים אירופיים ייחודיים כאילו היו אובייקטיביים. אותם לא-אירופים שמקבלים את הטענה הזאת, כפי שקרה לרבים ברוסיה ובתרבויות אחרות שעברו מודרניזציה, שואפים להיעשות "מתורבתים" יותר באמצעות מערביזציה - משימה בלתי אפשרית, שמוליכה בהכרח לשנאה עצמית.

הספר שדחף קדימה את התנועה האירו־אסיאנית, **אירופה והאנושות** (1920) של טרובצקוי - שחלקים מתוכו מובאים בכרך הראשון של הספר **יסודות האירו־אסיאניזם** - טוען כי "כל התרבויות וכל עמי העולם הם שווים, ואת איכותם אי־אפשר למדוד באותו הסרגל. [...] אין תרבויות גבוהות יותר ונמוכות יותר, יש רק דומות זו לזו ושונות זו מזו". טיעונים אירופיים הפוכים לא נועדו אלא "להונות אנשים ולהצדיק מדיניות אימפריאליסטית וקולוניאליסטית [...] של 'המעצמות הגדולות'", כלומר של כל המעצמות הגדולות פרט לרוסיה.

למרבה הפלא, הרלטיביזם של טרובצקוי מוליך אותו למסקנה שמאחר שכל התרבויות שוות, האירופים, שמניחים אחרת, גרועים מכל האחרים. כולם שווים, אבל יש מי ששווים פחות מאחרים. העולם הלא מערבי חייב אפוא להתאחד נגד האירופים, כי מבחינת הרלטיביסטים, "השלכות האירופיזציה" הן "רוע מוחלט". כל המדינות צריכות להכיר בכך ש"העיונות האמיתי היחיד הוא בין הרומאנו־גרמנים לבין כל שאר עמי העולם, בין אירופה לבין האנושות".

פנטזיה אתנית

לב גומיליוב, שהתכתב עם סביצקי, פיתח רעיונות אירו־אסיאתיים בדרכים יצירתיות ולעיתים מגוחכות. בהיותו בנם של שני משוררים דגולים, ניקולאי גומיליוב ואנה אחמטובה, התפאר גומיליוב בייחוס שקשה היה להתעלם ממנו. במדינה שבה הספרות נהנית מיוקרה אדירה, הרדיפה של הוריו - אביו הוצא להורג ואימו נפלה קורבן להוקעה גורפת - רק הוסיפה לכריזמה שירש, וזו התעצמה עוד יותר בזכות שתי תקופות מאסר בגולאג (אחת "בשביל אבא" ואחת "בשביל אימא", כפי שאהב לספר). גומיליוב נולד בשנת 1912 ונעשה מומחה למונגולים, טורקים ושאר עמי מרכז אסיה. בספריו המרתקים, שחלקם יכלו לצאת לאור רק בימי הגלסנוסט, הוא קרא תיגר על תיאורים מסורתיים של היסטוריה רוסית ופיתח אתנולוגיה משלו, שאותה ראה כמדע מדויק חדש.

כפי שמציין מארק באסין בספרו המאלף *The Gumilev Mystique*, קשה להפריז בהשפעתו של גומיליוב, שנהנה בסופו של דבר מתמיכתם של הדרגים הבכירים של המפלגה הקומוניסטית, המטה הכללי של הצבא ומשרד החוץ. ב־1995 זכה אחד מספריו על תולדות רוסיה בפרס יוקרתי מטעם הדומה הממלכתית (הבית התחתון של הפרלמנט הרוסי), משרד החינוך של הפדרציה הרוסית אישר להשתמש בו כבספר לימוד לבתי הספר התיכוניים, והוא הודפס מחדש במהדורה בת מאה אלף עותקים. אהדתו של גומיליוב לעמי מרכז אסיה הפכה אותו גם לגיבורו של הרוזן נורסולטן נזרבייב, נשיאה לשעבר של קזחסטן. בבירה הקזחית אסטנה לומדים הסטודנטים באוניברסיטה הלאומית האירו־אסיאתית על שם גומיליוב. ביום השנה המאה להולדתו של גומיליוב קרא נזרבייב הר על שמו (פסגת גומיליוב). ברוסיה עצמה חדרו רעיונותיו לכל מקום כמעט, והמושגים שפיתח - שהבולטים בהם, המוסברים בהמשך, הם "פסיו־נְרִיּוּת", "משלימות" ו"כימרה" - נכנסו לשפה המדוברת.

גומיליוב פיתח את רעיון היסוד שלו בגולאג, שם הצליח איכשהו לכתוב ספר שלם על הנייר ששימש לעטיפת מצרכי המזון (כך מספרים לפחות). התיאוריות שלו הן מסע פנטסטי אל נבכי הפסאודו־מדע, שמשגשג ברוסיה אפילו בקרב חוקרים ומדענים רציניים. לפי גישתו, החלוקה לקבוצות אתניות, שאותן

הוא מכנה "אתנווי" ("אתנוס" ביחיד), אינה תופעה חברתית אלא ביולוגית - כמו עדרים או להקות בקרב בעלי חיים. האתנוס מתפתח על פי חוקים ביוכימיים, והוא "עובדה ביופיזיקלית [...]". השתייכות אתנית באה לידי ביטוי בתודעה האנושית, ואיננה תוצר של [...] תודעה".

לטענתו, מאחר שהיחידות האתניות מושרשות בביולוגיה, הן משקפות את הנטייה האנושית המולדת לחלק עמים ל"אנחנו" ו"הם". כתוצאה מכך, ובניגוד לגישתם של הוגי הנאורות, את תחושת השייכות אי-אפשר למתוח אל האנושות בכללותה, כי אז לא יהיו "הם" שיעניקו משמעות ל"אנחנו". טענה ברוח דומה העלה טרובצקוי, שבאנלוגיה מפקפקת קבע כי כפי שפונמות מסוימות מקבלות משמעות רק מתוך הניגוד בינן ובין פונמות אחרות, כך "האנושות" אינה יכולה להיות קבוצה בעלת משמעות, כי אז לא יעמוד כנגדה שום דבר.

גומיליוב טען שאַתְנוֹגֵנְזָה (דרך יצירתם של אתנווי) דורשת כמות עצומה של "עבודה (במובן הפיזיקלי) [...] ולביצוע העבודה הזו נדרשת אנרגיה, אנרגיה רגילה מאוד הנמדדת בקילוגרמטר או בקלוריות. [...] אסביר. גושי האבן המונחים בראש פירמידה לא הורמו לשם באמצעות הכרה עצמית אתנית [מודעת] אלא בכוח שריריהם של פועלים מצרים, על פי העיקרון של 'ו-משוך!'".

האנרגיה הזאת חייבת להגיע ממקום כלשהו. היא אינה יכולה להגיע מתודעתם של יחידים ומסביבתם המיידית; גישה זו, על פי גומיליוב, "מפְרָה את חוק שימור האנרגיה". על כן, מבחינתו, האנרגיה חייבת להגיע מן החלל החיצון, כי אחרת "האנטרופיה [...] הייתה מחליקה את כל ההבדלים האתניים בינינו והופכת את מגוון הגזע האנושי לאנתרופוספרה חדגונית". כדור הארץ סופג "מן החלל החיצון יותר אנרגיה מזו הדרושה לו לשימור שיווי המשקל ב"יוספרה", והאנרגיה העודפת הזאת היא שמשמשת לצורכי האתנוגנזה.

התהליך מתרחש כך: בתקופות מסוימות של המחזור הסולארי "הסגולות ההגנתיות של היונוספרה נחלשות, ומאפשרות לקוונטים - יחידות של אנרגיה - להתקרב לפני כדור הארץ". האנרגיה הזאת גורמת למוטציות גנטיות, ואלה מולידות אנשים יחידים סגולה שניחנים ב"פְסִיוֹנְרִיּוֹת" גדולה. לבעלי הפסיונריות יש יכולת יוצאת דופן לספוג כמויות גדולות של אנרגיה מסביבתם. כפי שלהקות למינג או ארבה מכלות לעיתים אנרגיה רבה על השמדה עצמית, כך ה"פסיונרים" גוברים על דחף ההישרדות. הם מסתכנים בעשיית מעשים גדולים שאין להם כל תכלית פרט לעצם עשייתם. מדוע צעדו אלכסנדר הגדול וצבאו עד הודו אף שלא היה ביכולתם לשאת את שללם בחזרה למקדוניה? הם בוודאי עשו זאת מתוך פסיונריות. גומיליוב מתייחס לפסיונריות כאל תגליתו הגדולה ביותר, מאחר שהיא מסבירה את מה שאף תיאוריה חברתית לא תוכל להסביר לעולם. גבורה, הקרבה עצמית, מסירות עליונה לאידיאלים על אף הפגיעה בעצמך, ביקיריך או בחבריך - מעשים כאלה, שמעצבים את העולם לטווח ארוך, אין להסבירם באמצעות תיאוריות חברתיות-מדעיות רציונליות, משום שהם אינם רציונליים ומקורם ביולוגי ולא חברתי.

אשמת היהודים

בכוח ה"אינדוקציה", הפסיונרים מושכים אחרים, ואלה מושכים עוד אחרים, עד ליצירתן של קבוצות אתניות. כל אדם, בלי קשר לגזעו, עשוי להימשך אל הפסיונרים, ולכן אתנוי הם לעיתים רחוקות בלבד הומוגניים במקורם (כך מפרך גומיליוב את האשמתו בגזענות). לא הגזע הוא שמחבר בני אדם לאתנוס, כי אם "הסטריאוטיפ ההתנהגותי". רפרטואר התנהגותי מסוים נראה טבעי לחברי אתנוס אחד ומוזר לבני אתנוי אחרים. באסין מזכיר את הדוגמה שבעזרתה גומיליוב ממחיש את כוונתו, סיפור על רוסי, טטרי, גרמני וקווקזי שנוסעים ברכבת ונתקלים בצעיר שיכור שמטריד אישה: "אני יודע, וכולנו יודעים", כותב גומיליוב, "שהרוסי יגיד לו 'היי, בחור, תיכף תופסים אותך. בוא, רד בתחנה הקרובה'"; הגרמני ימשוך בבלם החירום ויתקשר למשטרה; הקווקזי פשוט "יאבד שליטה ויכניס לתוקף אגרוף"; ואילו הטטרי "יסב את מבטו בשתיקה". סטריאוטיפים התנהגותיים מתפתחים בתגובה לסביבה הטבעית, ועל כן עמי הערבות בהכרח יהיו שונים מעמי הים. גומיליוב מעבד כאן את רעיון הטופוגנזה של סביצקי.

לטענתו של גומיליוב, האנתרופיה מבטיחה שהאנרגיה הפסיונרית תדעך בקצב שאפשר לחשבו מתמטית. לכן עוברים כל האתנוי סדרה של שלבים מוגדרים במדויק, עד שכעבור 1,500 שנים לערך לא נותר מהם אלא "שריד", כפי שקרה לכוזרים העתיקים ממרכז אסיה ולבני הקווקס מסיביר.

אם אתנוס חי בקרב אתנוי אחרים, היחסים ביניהם עשויים להיות ידידותיים או עוינים, לפי הסטריאוטיפים ההתנהגותיים שלהם ולפי חוקי הטבע. קבוצות שמותאמות היטב זו לזו ייהנו מ"משלימות". זה, אומר גומיליוב, הוא המצב המובהק השורר בין הרוסים ובין שאר עמי הערבה.

מרבית ההיסטוריונים קודם לזמנו של גומיליוב ראו בשליטים המונגולים של רוסיה ("אורדת הזהב") כוח ברברי ועוין. לדידו של גומיליוב זוהי תפיסה מוטעית, והוא מכנה אותה "אגדה שחורה". הוא טוען כי את התפיסה הזאת, כמעט כמו כל דבר אחר שהוא נדרש לתרץ, בדו מערבים רשעים שהיו נחושים לתקוע טריז בין העמים הסלאביים והטורקיים. לדבריו, הרוסים כלל לא נכבשו בידי המונגולים (שצבאותיהם החריבו ערים שלמות), אלא התמסרו להם מרצונם. אלמלא המונגולים, רוסיה הייתה נכנעת - כמו הסלאבים המערביים - לשליטת מדינות המערב, המשתוקקות להחריב את תרבותה.

גומיליוב טוען שהאתנוס הרוסי נוצר בקרב קוליקובו בשנת 1380, קרב שנחשב מסורתית לניצחון הגדול הראשון של רוסיה על המונגולים. הוא מציע תיאור אחר לגמרי של הקרב הזה. לפי גרסתו, הרוסים נלחמו בפלג אחד בלבד של האורדה, שנשלט בידי מפקד הצבא "הבלתי לגיטימי" מְמַאי, שנהנה מתמיכתם של סוחרים מג'נובה. בניצחונם על מְמַאי ביטאו הרוסים את נאמנותם לשליט הלגיטימי של האורדה, טוכטמיש. טוכטמיש אמנם עלה על מוסקבה ושרף אותה, אבל גומיליוב יצירתי מספיק כדי לתרץ גם את העובדה המטרידה הזאת.

אם האתנוי הם תופעות ביולוגיות, כי אז הכרחי לשמר את המאגר הגנטי שלהם, ולכן יש להימנע מאקסוגמיה. לפעמים הכלאה יוצרת אתנוס חדש, אך לרוב היא מעוותת או הורסת אתנוס קיים. "אבל לעולם אין הדבר קורה בלי להשאיר עקבות", כותב גומיליוב. "לכן הזנחת האתנולוגיה - אם בקנה

המידה של מדינה או ארץ, אם בזה של איחוד שבטים ואם בזה של משפחה מונוגמית - חייבת להיחשב חוסר אחריות, פשע כלפי הצאצאים".

הדבר הגרוע ביותר שעלול לקרות לאתנוס הוא הפיכתו ל"כימרה", כלומר למפלצת - "שילוב יסודות שלא אוחדו באופן אורגני", בן דמותו של היצור שראשו ראש אריה, גופו של תיש וזנבו של נחש. "דוגמה ליחסים כימריים בזואולוגיה", הוא מסביר, "היא היחסים שנוצרים כאשר תולעי סרט נמצאות בתוך אבריו של בעל חיים. [...] באמצעות חיזוק תהליך ההזנה באורגניזם הפונדקאי והחדרת הורמונים לזרם הדם ולמקרה, הטפיל משנה את הביוכימיה של מארחו". באופן דומה, אתנוס טפילי "יונק את מחייתו מן האתנוס הילידי". היהודים הם הדוגמה הראשית שמביא גומיליוב, והשנאה שהוא מבטא כלפיהם אובססיבית ממש.

לדעתו של גומיליוב, האימפריה הבבלית נפלה כי יועצי המלך היו יהודים. היהודים, בהיותם מנותקים מן הגיאוגרפיה, הזניחו את תחזוקת רשתות ההשקיה של בבל, והדבר הוביל לקריסת היבולים ולהתמוטטות הציוויליזציה הבבלית. יתר על כן, היהודים השיאו את נשיהם לבני קהילות אחרות כדי לייצר דורות של "צאצאים 'בני תערובת' או 'ממזרים'", שבסופו של דבר תפסו את השלטון מטעם הפולש.

פולשים כימריים, אם יהודים אם אחרים, דוחים בדרך כלל את העולם החומרי - כפי שעשו שלל קבוצות גנוסטיות ובהן המניכאים, המזדאיסטים הזורואסטרטים והאלבינגזים. הם מאמצים "תפיסות ערפדיות המגלמות תחושת תכלית עמוקה ושטנית", דוגלים בהשקפת עולם מכחישת־חיים המנותקת מן האדמה, ועורכים פטישיזציה של המילה הכתובה. הם הופכים את השקר לעיקרון ומחילים על עצמם אמות מוסר שונות מאלה שהם מחילים על אחרים. גומיליוב טוען שהתלמוד והקבלה - שידיעותיו עליהם מסתכמות בבירור במה שלמד מאנטישמים רוסים - קובעים כי אלוהים היהודי שדיבר עם משה היה למעשה שד, חברו הטוב ביותר של השטן. הוא טוען גם שהתלמוד מורה ליהודים "להרוג את שמנם וסולתם של הגויים". אחד המאפיינים המדהימים במחשבה הרוסית הוא שמוחות יצירתיים ממצאים עוד ועוד תיאוריות חדשות שעושות דמוניזציה ליהודים.

היסוד האפוקליפטי

בימי שלטונו של בוריס ילצין, שרבים ברוסיה רואים בהם את המקבילה הרוסית של "שנות ויימאר", הבוהמיין הצעיר אלכסנדר דוגין פלרטט עם רעיונות אוקולטיסטיים וימניים קיצוניים. נראה שהייתה לו חיבה מיוחדת לנאצים והוא אימץ את שם העט הנס סיבֶרס, על שמו של וולפֶרם סיברס, שהינריך הימלר מינה אותו לעמוד בראש קבוצת מחקר שעסקה בעל־טבעי. בסופו של דבר מצא דוגין את דרכו אל האירו־אסיאניזם וחיבר אותו לתוצרי עבודתם של חוקרי גיאופוליטיקה כגון הלפורד מקינדר ואחרים וכן לעבודותיהם של סטרוקטורליסטים, פוסט־מודרניסטים (ז'אן־פרנסואה ליוטאר, ז'יל דלז), "מסורתנים" צרפתיים (רנה גנון ואלן דה בנואה) ומגוון נאצים או נאצים לשעבר, ובהם יוליוס אבולה, קרל שמיט, וכמובן מרטין היידגר.

נהוג לומר על דוגין שהוא "מרבח לקרוא", אבל יהיה מדויק יותר לומר שהוא "מרבח לרפרף". הוא אחד מאותם פרשנים מעמיקים-לכאורה שאוהבים להגיד על דברים שהם "אונטולוגיים" ו"מטפיזיים" ולפזר שמות של הוגים, שאת רבים מהם הוא מכיר רק מְדַשֵּׁי הספרים שכתבו. דוגין מגבב זה על גבי זה מונחים שאופנתי להשתמש בהם - "ריזום", "בְּרִיקוּלֵאזֵ", "Dasein". הוא מדבר על "המעגל ההרמנויטי" - הפרדוקס הגלום בכך שאנו מפרשים יצירה שלמה בהתייחס לחלקיה ומפרשים את החלקים בהתייחס למכלול - כאילו מדובר בהשקפת עולם. הוא מבלבל את שומעיו במה שאפשר לכנותו "דברי המלך החדשים": "עידן המודרניות החדש, עם הווקטורים הליניאריים של הפרוגרס ועם העיוותים הפוסט-מודרניים שלו, [...] סוחף אותנו אל מבוכי ההתפוררות של המציאות האישית ואל הסובייקט או הפוסט-סובייקט הריזומטי". מלומדים אמיתיים (אם גם מופרעים) כמו טרובצקוי - שזיהה את הפונמה ותרם לייסוד הסטרוקטורליזם - וכמו גומיליוב, שהיה חוקר אמיתי של המונגולים ושל עמי מרכז אסיה, היו כנראה מתביישים בכך שדוגין מסומן כיורשם.

ספרו המשפיע ביותר של דוגין, **עקרונות הגיאופוליטיקה**, החל כסדרת הרצאות שנשא באקדמיה של המטה הכללי הרוסי, ועד היום הוא קריאת חובה באקדמיות צבאיות. כדברי ההיסטוריון ג'ון דאנלופ, "כנראה לא התפרסם ברוסיה אחרי קריסת הקומוניזם ספר נוסף שהשפיע כך על הצבא הרוסי, על המשטרה ועל האליטות בשירות החוץ". ולא רק על האליטות: רעיונותיו של דוגין - שמצוטטים, ממוחזרים, מותאמים ונגנבים - ממלאים חנויות ספרים ומרוויים את תקשורת ההמונים. בשלהי שנות התשעים הקים בית הנבחרים הרוסי ועדת גיאופוליטיקה, ודוגין התמנה ליועץ של דובר הדומה גנאדי סלזנייב.

דוגין מדגיש את היסוד האפוקליפטי באירור-אסיאניזם. הרוסים עומדים בפני מלחמה סופית של טוב מול רע, "מאבק תרבותי, פילוסופי, אונטולוגי ואסכטולוגי". הרע מזוהה בשמות שונים, למשל אטלנטיציזם ("ש'מנוגד בכול" לאירור-אסיאניזם), מודרניות ("רוע מוחלט"), אמריקה ("מדינה של רשע מוחלט"), ויותר מכול - ליברליזם, שלדברי דוגין הוא חזק היום במיוחד כי הִרְשַׁע צובר את מרבית עוצמתו באחרית הימים. גומיליוב דימה שעשייתו-שלו מדעית, אבל דוגין מביע טינה כלפי "הפיזיקה המטריאליסטית", כלפי פרנסיס בייקון וכלפי "עליונותם של המושגים הכמותיים והתיאוריות החילוניות". בהקדמתו לספרו **המשימה האירו-אסיאתית** הוא דוחה גם את "המרחב ההומוגני", את "הזמן הליניארי" ואת "הפרוגרס".

הלוגיקה אינה מסגולותיו הבולטות של דוגין. קדמה, לדבריו, היא סוג של גזענות, כי הקביעה שההווה טוב יותר מן העבר היא "השפלה לכל מי שחיו בעבר, עלבון לכבודם ולשמם הטוב של אבות אבותינו [...] והפרה של זכויות המתים. [...] האידיאולוגיה של הקדמה מייצגת ג'נוסייד מוסרי של דורות עבר, או במילים אחרות, היא הגזענות **האמיתית**". לפי גישתו, אם נתאים כראוי את האירור-אסיאניזם, הוא עשוי לספק את אידיאולוגיית ההתנגדות הטובה ביותר לליברליזם. רוסיה צריכה להוביל לא רק את שאר עמי הערבה אלא את כל מי שהמערב מדכא אותם; במובן זה, אירור-אסיה היא בכל מקום. דוגין קורא לאירור-אסיאניזם המעודכן הזה "התיאוריה הפוליטית הרביעית", שאותה הוא פורש בספרו הנושא את אותו שם. האירור-אסיאניזם דוחה לחלוטין את התיאוריה "הראשונה", הלוא היא הליברליזם, ושואל בנדיבות משתי התיאוריות האחרות - הקומוניזם והפשיזם. כמו לנין וסטאלין, גם דוגין קורא להפעיל

את כל האמצעים במאבק נגד "החלאת האמריקאיות האוליגרכיות הליברליות ומוצאות הדם". לדבריו, מן הראוי גם שנפסיק להתייחס אל היטלר כאל השטן, כי פרט לאנטישמיות שלו, הנאציזם לא היה גרוע מן הליברליזם, ואולי גם היה עדיף עליו.

כמו אירו-אסיאניסטים קודמים, דוגין טוען שכל התרבויות שוות זו לזו וכי אין קנה מידה משותף שלפיו אפשר להעריכן; אבל החריג מבחינתו הוא האמריקאים, שאין להם כל "זהות עמוקה" משום שהם חסרים "מורשת קדם-מודרנית". כקודמיו, גם דוגין אינו טורח ליישב סתירות: הוא דורש ששום מדינה לא תשלוט במדינות אחרות, ובאותה נשימה טוען שרוסיה צריכה להפעיל שליטה טוטלית במלחמה נגד אמריקה. אם אוזבקיסטן וטורקמניסטן אינן מעוניינות להתאחד עם רוסיה, אין זאת אלא כדי "לנצל את ריבונותן הלאומית החדשה לטובתן שלהן" - כאילו לא כך פועלות כל המדינות.

דוגין מבטא עוינות מיוחדת כלפי אוקראינה העצמאית, משום שלמרות קרבתה התרבותית והלשונית לרוסיה, היא בגדה בתפקידה הנאות כחלק מן העולם הרוסי. בשנת 2014 הוא קרא לכיבוש מזרח אוקראינה חודשים אחדים לפני שהדבר נעשה בפועל, ואף החיה את כינויו של האזור במאה השמונה-עשרה, נובורוסיה ("רוסיה החדשה"), לפני שהקרמלין החל להשתמש בו. לעיתונאי ששאל אותו על אוקראינה הוא אמר "להרוג! להרוג! להרוג! מה יש לדבר בכלל". כיום הוא דורש מפוטין להתיר כל רסן בניהול המלחמה.

צימאון הדם שדוגין מפגין אינו עיוות של האירו-אסיאניזם המוקדם יותר, אלא התפתחות מתבקשת שלו. רוסיה, כפי שקרה פעמים רבות כל כך בתולדותיה, ממחישה מה קורה כאשר ההגדרה העצמית מוצמדת לרעיון. בשם הצדק נבראת אידיאוקרטיה שמחלקת את העולם לטוב ולרע מוחלטים. הראשונים שסובלים מכך הם השכנים הקרובים.

האיחוד האירו-אסיאתי

במערב לא העריכו את המידה שבה העיסוק בזהות הלאומית עיצב את מדיניות החוץ של רוסיה בעשור האחרון. זו הסיבה לשינוי הדרמטי שחל בהתנהלותה, ולמעבר מהתמקדות שוחרת שלום בפיתוח כלכלי למאמצים אגרסיביים לשלוט בשכנותיה. מאז שב פוטין לכס הנשיאות בשנת 2012, אוצר המילים האירו-אסיאתי גודש את נאומיו, את מאמריו בעיתונות ואת הופעותיו בטלוויזיה. האליטות ברוסיה אימצו את המושגים האירו-אסיאתיים, המגדירים את רוסיה כ"ציוויליזציה" נבדלת. המערב הפך ל"אטלנטיות" הליברלית הנחושה להשמיד את התרבות הרוסית, ואילו פטריוטיזם רוסי הוא כעת עניין של "פְּסִיוֹנְרִיּוֹת".

בספרו *Black Wind, White Snow* עומד צ'רלס קלובר על כך שפוטין הסכים לשחרר את המדינות הבלטיות אף שיש בהן קבוצות גדולות של אוכלוסייה רוסית, אבל לא את גיאורגיה או קזחסטן ובוודאי לא את אוקראינה. קו ההפרדה ששרטט פוטין בין "שלנו" ל"לא שלנו", כפי שקלובר מציין, מתיישב עם "היגיון אסטרטגי ותרבותי שהולם להפליא את התיאוריות של האירו-אסיאניסטים". המדינות הבלטיות הן חלק מן הציוויליזציה האירופית, אבל אוקראינה שייכת לאירו-אסיה.

פעם אחר פעם הדגיש פוטין שהתרבויות האירור־אסיאתיות צריכות להתכנס יחדיו תחת ישות פוליטית יחידה בהובלה רוסית. ל"איחוד האירור־אסיאתי" החדש שלו עם קזחסטן הוא התייחס לא כאל הסכם סחר בלבד, אלא גם ובעיקר כאל איחוד בין עמים שמקומם יחדיו ב"ציוויליזציה" אחת. זהות הציוויליזציה הזאת, כך הסביר, אינה מבוססת על מוצא אתני אלא על תרבות - "על שימור הדומיננטיות התרבותית הרוסית, שנשאיה אינם רק רוסים אתניים אלא כל נשאי הזהות הזאת, בלי קשר לאזרחות רוסית". תפיסה זו של זהות ציוויליזציונית יחידה שמתעלה מעל ללאומיות ובכל זאת כרוכה בדומיננטיות רוסית היא מרעיונות הליבה של האירור־אסיאניזם.

פעמים רבות הגדיר פוטין את הציוויליזציה האירור־אסיאתית על דרך השלילה, כתמונת מראה לליברליזם הדקדנטי. בריאיון משנת 2019 ל־Financial Times הוא הסביר ש"הרעיון הליברלי" כבר "עשה את שלו" ו"אבד עליו הכלח". ובכל זאת הוא מסוכן עדיין, כי מנהיגי המערב מניחים שערכיהם הם הערכים הרציונליים היחידים. בהרחיבם את ברית נאט"ו עד לגבול הרוסי ובשאיפתם לכלול תחת מטריית ההגנה שלה שטחים שהיו רוסיים באופן מסורתי, הם מזהים את האינטרסים שלהם עם אלה של האנושות כולה, ומניחים כמובן מאליו שביכולתם "פשוט להכתיב מה שהם רוצים למי שהם רוצים, בדיוק כפי שניסו לעשות לכל אורך העשורים האחרונים". ב־9 במאי 2023 - יום החג החשוב ביותר ברוסיה, המציין את תבוסת גרמניה הנאצית - פנה פוטין אל הפטריוטיזם הרוסי, הנאבק כיום נגד הליברליזם והמערב באוקראינה. המערב שונא את רוסיה, אמר, דווקא משום שהיא מייצגת ערכים ציוויליזציוניים שונים. "האליטות הגלובליסטיות במערב", התעקש, מתרעמות על כך שערכיהן האוניברסליים־כביכול מאותגרים, ובתגובה הן מחוללות 'סכסוכים מדממים, שנאה, רוסופוביה'."

בשנת 2016 טען שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב, במאמר שציטט את גומיליוב, שבפעולותיה באוקראינה מתנגדת רוסיה לניסיונות מערביים "לגזול מאדמות רוסיות את זהותן". בניגוד להשקפת העולם הנראית מובנת מאליה למרקל ולשאר מערביים נאורים, מנקודת מבט אירור־אסיאתית המאבק הקיומי בין ציוויליזציות הוא בלתי נמנע. ובהקשר של המאבק הזה, רוסיה היא קורבן של מערביים יהירים שמנסים לכפות את ערכיהם הזרים, ה"שטניים", על כל שאר האנושות. לפי תפיסה זו, המאבק של רוסיה אינו מפעל כיבוש אלא ניסיון לשמר את עצם זהותה. בסופו של דבר זהו גם מאבקן של כל המעצמות הלא־מערביות המבקשות לגונן על הציוויליזציות הנבדלות שלהן. "אנחנו נשמור על הגיוון בעולם", הסביר פוטין בנימה הממחישה כי גם כעת, כמו בעבר הרחוק, המשיחיות הרוסית חיה ובוועטת.

גארי סול מורסון הוא פרופסור לשפות ולספרויות סלאביות באוניברסיטת נורת'וסטרן ומחזיק הקתדרה לאמנויות ולמדעי הרוח על שם לורנס ב' דיומא. ספרו האחרון, Wonder Confronts, Certainty: Russian Writers on the Timeless Questions and Why Their Answers Matter, ראה אור ב־2023. מאמר זה פורסם במקור תחת הכותרת "Russian Exceptionalism" בכתב העת The New York Review of Books.

תרגום: יניב פרקש
